

УДК 378.011

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.65-2.27>**О. С. Чубрей**кандидат історичних наук, доцент,  
доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту  
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

## ОСОБИСТІСНО-РОЗВИВАЛЬНІ СТРУКТУРНІ СКЛАДНИКИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ

*У статті охарактеризовано компоненти особистісно-розвивальних структурних складників, що забезпечують ефективну підготовку майбутніх учителів географії до професійної діяльності в умовах трансформації освіти. Визначено, що ці складники спрямовані на особистість майбутнього вчителя географії та детермінують його особистісний й професійний розвиток. До таких зараховано автопсихологічну, самоорганізаційну, рефлексивну та самоосвітню складові частини.*

*Визначено, що основними компонентами автопсихологічної структурної складової частини є: обізнаність майбутнього вчителя географії щодо змісту і показників автопсихологічної компетентності; уміння самодіагностики, особистісної саморегуляції й самовдосконалення; здатність розраховувати на власні сили; прагнення до саморегуляції, самоконтролю та самовдосконалення; адекватна самооцінка; високий рівень самоприйняття та самоповаги майбутнього вчителя географії.*

*Основними компонентами самоорганізаційної структурної складової частини є: здійснювати саморегуляцію власної діяльності та емоційної сфери; економно розподіляти власні сили та засоби; планувати свою діяльність і час на професійний розвиток; здатність здійснювати самомотивацію та самоспонування; керувати собою; здатність до самоконтролю й самодисципліни, критичності в оцінюванні результатів своєї праці.*

*Основними компонентами рефлексивної структурної складової частини є: уявлення про образ власного «Я»; усвідомлення значущості професійної діяльності для себе й суспільства; обізнаність щодо рольових функцій та організації взаємодії в колективі; здатність ретроспективно переглядати і відстежувати перебіг власної інтелектуальної праці; вміння виявляти та аналізувати допущені помилки; уміння самоаналізу, самоконтролю й самооцінки в педагогічній діяльності.*

*Основними компонентами самоосвітньої структурної складової частини є: уявлення про методи пізнання, володіння прийомами самонавчання; обізнаність про планування, організацію та реалізацію самоосвітньої діяльності; розвинене наочно-дієве, наочно-образне й логічне мислення; критичне ставлення до будь-якої отриманої інформації; уміння працювати з навчальною й науковою літературою за фахом, використовувати інформаційні технології; здатність розробляти програми самоосвіти, коригувати результати; спрямованість на постійну діяльність й саморозвиток; відповідальність за власну самоосвітню діяльність та її результати.*

**Ключові слова:** майбутні вчителі географії, трансформація освіти, автопсихологічна, самоорганізаційна, рефлексивна, самоосвітня складові частини професійної підготовки.

**Постановка проблеми.** У процесі підготовки майбутнього вчителя географії до професійної діяльності в умовах трансформації освіти важливого значення набуває обґрунтування його змісту з урахуванням вимог суспільства до такого фахівця.

Загалом поняття «зміст» тлумачиться як «відповідна сторона цілого, що представляє собою єдність усіх складових елементів об'єкта, його властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, суперечностей і тенденцій». Зміст підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності в умовах трансформації освіти повинен мати відповідну структуру, яка відображала б його властивості, внутрішні зв'язки, суперечності і тенденції розвитку.

Таким чином, зміст підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності в умовах трансформації освіти повинен мати відповідну структуру, яка відображала б його властивості, внутрішні зв'язки, суперечності і тенденції розвитку.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретичні засади підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності в умовах трансформації освіти розглядають у працях О. Бондарчук [1], Н. Довмантович [2], Л. Журавська [4], О. Малихін [5], Н. Мирончук [6], Н. Проскурка [7], І. Ульянич [8].

Проте в сучасних умовах теоретичні засади підготовки майбутніх учителів географії до професійної діяльності в умовах трансформації освіти

не отримали належної уваги, що і зумовлює актуальність нашого дослідження.

**Мета статті** – охарактеризувати компоненти особистісно-розвивальних структурних складових частин, що забезпечать ефективну підготовку майбутніх учителів географії до професійної діяльності в умовах трансформації освіти.

**Виклад основного матеріалу.** Враховуючи, що майбутній вчитель географії виступає водночас і суб'єктом, і об'єктом педагогічної діяльності, структуру їх підготовки до майбутньої професійної діяльності в умовах трансформації освіти, на нашу думку, можна представити як сукупність *особистісно-розвивальних* (автопсихологічна, самоорганізаційна, рефлексивна та самоосвітня) складових частин.

Надамо характеристику цих компонентів, оскільки саме вони, на нашу думку, забезпечать ефективну підготовку майбутніх учителів географії до професійної діяльності в умовах трансформації освіти.

Виділення *автопсихологічної структурної складової частини* зумовлене тим, що в умовах трансформації освіти потрібні вчителі географії, які здатні до саморегуляції, володіють високим рівнем адаптивності до швидко змінюваних умов професійної діяльності і зберігають самоконтроль у стресових та екстремальних ситуаціях, які виникають у процесі реформування системи освіти України. Разом із тим це актуалізує потребу у формуванні автопсихологічної компетентності майбутнього вчителя географії.

Загалом автопсихологічна компетентність розглядається як «особистісна властивість, що здатна стимулювати саморозвиток, самовиховання, стимулювання професійної активності особистості й надає змогу правильно використовувати психологічні знання, досвід, усвідомлювати та розвивати власні особистісні якості, зберігати самоконтроль і перебудовувати свою діяльність залежно від зміни умов» (О. Бондарчук, Л. Карамушка, О. Брюховецька) [1, с. 25].

Н. Проскурка автопсихологічну компетентність тлумачить як «здатність майбутнього фахівця до професійного та особистісного розвитку за рахунок активізації особистісних ресурсів, рефлексії власних можливостей та їх розвитку» [7, с. 88]. На думку автора, саме вона виступає базисною професійною характеристикою особистості не тільки педагога, психолога або фахівця психолого-педагогічного профілю, але й будь-якого іншого [7].

На думку російських дослідниць А. Деркач та Л. Степанової, провідне місце в переліку характеристик автопсихологічної компетентності займають рефлексивність, адекватна самооцінка і високий рівень самоприйняття та самоповаги. Важливого значення також набувають особиста відповідальність, здатність розраховувати на

власні сили, прагнення досягти успіху в професійній діяльності та ін.

При цьому науковці виділяють такі *основні функції автопсихологічної компетентності*:

– самодіагностична (самоаналіз, самооцінка, самовизначення, самосвідомість та самоконтроль);

– самокорекційна (зняття стресів, комплексів, позбавлення від шкідливих звичок; саморегуляція, самонавіювання, зняття болю і методи контролю функцій організму, самопереконавання, самогіпноз);

– саморозвитку (зміна особистісних рис, самопрограмування);

– самомотивування (формування і прийняття образів досягнення, постановка задач, ресурсне підкріплення власних дій).

Важливість автопсихологічної складової частини підготовки майбутніх географії підсилюється ще й тим, що в разі її неврахування можливе формування *автопсихологічної некомпетентності*, яка характеризується: завищеною самооцінкою, надмірною самовпевненістю, абсолютною впевненістю у правильності власних вчинків, завищеним уявленням про власні можливості, небажанням самореалізовуватися й саморозвиватися, позицією «так простіше», надмірною вразливістю до критики тощо.

В умовах трансформації освіти *самоорганізаційна структурна складова частина* підготовки майбутнього вчителя географії набуває важливого значення. Адже в зазначених умовах критично важливими стають уміння фахівця планувати та організовувати власну професійну діяльність і професійний розвиток.

Проблема самоорганізації особистості знаходить витоки в біології, адже будь-який організм є саморегульованою та самоорганізованою системою.

У цьому контексті саморегуляція може бути ситуативною та стихійною, тобто неусвідомленою, натомість самоорганізація завжди є раціональною та осмисленою. На думку Л. Фрідмана, самоорганізація виступає основним сутнісним положенням, на якому має ґрунтуватися організація освітнього процесу. При цьому автор тлумачить самоорганізацію як здатність особистості самостійно й раціонально організувати власну діяльність відповідно до мети, яка реалізується без систематичного контролю, підтримки або стимулювання.

Поняття «самоорганізація» широко досліджувалося ще радянськими вченими як окремий напрям. У дослідженнях того часу цей напрям окреслював проблематику методології в межах індивідуального підходу та його дидактичного забезпечення. Проте з виокремленням синергетики в самостійний науковий напрям «самоорганізація» став основним теоретичним положенням

для моделювання складних педагогічних систем та прогнозування їх розвитку в умовах хаотичності (Н. Мирончук) [6, с. 65].

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях поняття «самоорганізація» також активно досліджується та обговорюється його сутність й зміст.

Так, Н. Мирончук визначає самоорганізацію як здатність педагога організувати себе й власну професійну діяльність, а її метою – підвищення ефективності професійної діяльності і збереження власного психічного здоров'я [6, с. 85], при цьому розглядаючи її як діяльність педагога, яка реалізується через компоненти цілепокладання, цілеспрямованості, самоаналізу, самооцінювання, самоконтролю та саморегуляції [6].

Л. Журавська пов'язує самоорганізацію з *самотивацією*, яка реалізується шляхом цілеспрямованого розкриття особистістю системи власних мотивів, їх вербалізації та застосування для самоспонукання до виконання певної роботи. Тобто самоорганізація пов'язана з вольовою саморегуляцією, контролем діяльності і певним самообмеженням особистості [3, с. 62].

Л. Зязюн до компонентів самоорганізації додає такі характеристики: рішучість, володіння собою, стриманість, самокритичність, самодисципліна та терпіння [4, с. 24–25].

Виокремлення *рефлексивної структурної складової частини* у підготовці майбутнього вчителя географії до професійної діяльності в умовах трансформації освіти спричинене тим, що саме рефлексія виступає регулятивним компонентом професійної діяльності. Крім цього, рефлексія дає змогу майбутньому вчителю географії стати суб'єктом саморозвитку, що є критично важливим у зазначених умовах.

Результатом рефлексії як процесу переосмислення особистісного та професійного досвіду виступає *рефлексивна компетентність*.

Так, О. Малихін та О. Герасимова трактують рефлексивну компетентність педагога як якість особистості, що дає змогу більш ефективно й адекватно здійснювати рефлексію. При цьому науковці визначають її важливим компонентом готовності майбутніх педагогів до професійної діяльності, що сприяє розвитку й саморозвитку особистості й забезпечує творчий підхід у подальшій професійній діяльності [5, с. 147–148].

До структури рефлексивної компетентності майбутнього педагога науковці включають такі компоненти:

– обізнаність про процеси актуалізації особистості, реалізацію її рефлексивних здібностей, осмислення й подолання стереотипів мислення (І. Ульяніч) [8, с. 50];

– уміння виявляти та аналізувати допущені помилки, розкривати психолого-педагогічні причини їх виникнення (Л. Журавська) [3];

– уміння здійснювати самоаналіз, самоконтроль та самооцінку у педагогічній діяльності;

– постійне осмислення значення професійної діяльності та її результатів не тільки для себе, а й для інших.

Виділення *самоосвітньої структурної складової частини* спричинене невідповідністю рівня професійної підготовки майбутнього вчителя географії вимогам сучасного суспільства. Така невідповідність є цілком природною, оскільки пов'язана з трансформацією освітньої галузі, соціально-економічними реформами та інтенсивним зростанням інформаційного потоку, який подвоюється кожне десятиліття. Все це мотивує педагога до постійної самоосвіти та самовдосконалення у професійній діяльності.

Різні аспекти самоосвітньої діяльності майбутніх педагогів широко представлені в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. Мірилом її ефективності науковці вважають «самоосвітню компетентність».

На думку Н. Довмантович, самоосвітня компетентність особистості включає уявлення про методи пізнання, володіння прийомами самонавчання; уміння працювати з навчальною й науковою інформацією (навички пошуку, читання й конспектування) та відповідальність за власну самоосвітню діяльність [2, с. 142].

На думку О. Копил, у структурі самоосвітньої компетентності особистості можуть бути виділені певні часткові компетентності:

1) мотиваційна, яка забезпечує власну мотивацію, оцінювання й контроль самоосвітньої діяльності;

2) методична, яка виражена знаннями про прийоми організації самостійної діяльності й уміннями її регулювати;

3) комунікативна, що включає вміння й навчання спілкування;

4) професійно-ситуативна, яка пов'язана з уміннями особистості застосувати результати самоосвіти у професійній діяльності.

**Висновки і пропозиції.** Отже, особистісно-розвивальні структурні складові частини професійної підготовки спрямовані на особистість майбутнього вчителя географії та детермінують його особистісний й професійний розвиток. До них ми зараховуємо автопсихологічну, самоорганізаційну, рефлексивну та самоосвітню складові частини.

У процесі дослідження нами визначено, що основними компонентами *автопсихологічної структурної складової частини* у контексті нашого дослідження є: обізнаність майбутнього вчителя географії про зміст і показники автопсихологічної компетентності та її вплив на ефективність майбутньої професійної діяльності; уміння майбутнього вчителя географії із самодіагностики, особистісної саморегуляції й самовдосконалення;

здатність майбутнього вчителя географії розраховувати на власні сили; прагнення майбутнього вчителя географії здобути психологічні знання, щоби на їх основі забезпечити реалізацію свого творчого потенціалу, самоактуалізацію й само-реалізацію у професійній діяльності; прагнення майбутнього вчителя географії до саморегуляції, самоконтролю та самовдосконалення, пізнання власних особистісних професійних якостей і їх значення у професійній діяльності; адекватна самооцінка майбутнього вчителя географії; високий рівень самоприйняття та самоповаги майбутнього вчителя географії.

Основними компонентами *самоорганізаційної структурної складової частини* у контексті нашого дослідження є: вміння майбутнього вчителя географії здійснювати саморегуляцію власної діяльності та емоційної сфери; вміння майбутнього вчителя географії економно розподіляти власні сили та засоби; вміння майбутнього вчителя географії планувати свою діяльність і час на професійний розвиток; здатність майбутнього вчителя географії здійснювати самомотивацію та самоспонування у професійній діяльності; здатність майбутнього вчителя географії керувати собою; здатність майбутнього вчителя географії до самоконтролю й самодисципліни; здатність майбутнього вчителя географії до критичності в оцінюванні результатів своєї праці.

Основними компонентами *рефлексивної структурної складової частини* у контексті нашого дослідження є: уявлення майбутнього вчителя географії про образ власного «Я», власні вчинки та стосунки з колегами і учнями; уявлення майбутнього вчителя географії про внутрішній світ інших та психологічні детермінанти їх діяльності й поведінки; усвідомлення майбутнім вчителем географії значущості професійної діяльності для себе й суспільства; обізнаність майбутнього вчителя географії щодо рольових функцій та організації взаємодії у колективі; обізнаність майбутнього вчителя географії щодо процесів актуалізації особистості, реалізацію її рефлексивних здібностей, осмислення й подолання стереотипів мислення; здатність майбутнього вчителя географії ретроспективно переглядати й відстежувати перебіг власної інтелектуальної праці; вміння майбутнього вчителя географії виявляти та аналізувати помилки, розкривати психолого-педагогічні причини їх виникнення; вміння майбутнього вчителя географії із самоаналізу, самоконтролю й самооцінки у педагогічній діяльності.

Основними компонентами *самоосвітньої структурної складової частини* у контексті нашого дослідження є: уявлення майбутнього вчителя географії про методи пізнання, володіння прийомами самонавчання; обізнаність

майбутнього вчителя географії про планування, організацію та реалізацію самоосвітньої діяльності; розвинене наочно-дієве, наочно-образне й логічне мислення; критичне ставлення до будь-якої отриманої інформації; вміння майбутнього вчителя географії працювати з навчальною й науковою літературою за фахом; вміння майбутнього вчителя географії використовувати інформаційні технології, зокрема ресурси мережі Інтернет; здатність майбутнього вчителя географії розробляти програми самоосвіти відповідно до власних потреб і вимог професії; здатність майбутнього вчителя географії коригувати результати, отримані під час самоосвіти; здатність майбутнього вчителя географії представляти, обґрунтовувати й захищати результати самоосвіти; прагнення майбутнього вчителя географії задовольнити індивідуальні й соціальні потреби пізнання дійсності; прагнення майбутнього вчителя географії досягти високого рівня професійної компетентності й бажання протистояти невизначеностям професійної діяльності та життя; спрямованість майбутнього вчителя географії на постійну діяльність й саморозвиток; відповідальність майбутнього вчителя географії за власну самоосвітню діяльність та її результати.

#### Список використаної літератури:

1. Бондарчук О.І. Формування психологічної компетентності керівників освітніх організацій в умовах післядипломної педагогічної освіти : наук.-метод. посібник. Київ : Наук. світ, 2012. 190 с.
2. Довмантович Н. Проблема формування самоосвітньої компетентності особистості у педагогічній теорії. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2015. Вип. 12(2). С. 139–144.
3. Журавська Л.М. Фактори самореалізації особистості у процесі безперервної освіти. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Т. 42. Вип. 29. Педагогічні науки. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. С. 57–62.
4. Зязюн Л.І. Теоретичні засади розвитку та саморозвитку особистості в освітній системі Франції : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2008. 30 с.
5. Малихін О.В., Герасимова О.І. Формування рефлексивної компетентності студентів в освітньому процесі вищої школи. Компетентнісно зорієнтована освіта : якісні виміри : монографія. Київ : Ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. С. 128–150.
6. Мирончук Н.М. Змістові характеристики самоорганізації праці викладача вищого навчального закладу. Формування дидактичної компетентності педагогів дошкільної та початкової освіти. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 64–68.

7. Проскурка Н.М. Проблеми розвитку автопсихологічної компетентності майбутніх фахівців з інформаційних технологій у процесі їхньої професійної підготовки. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Вип. 103. Т. 2. Чернігів : ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2012. С. 86–89.
8. Ульянич І.В. Рефлексивна компетентність у педагогічній діяльності. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 2. С. 49–51.

**Chubrei O. Personal and developmental structural components of preparation between future geography teachers for professional activities in conditions of transformation**

*The article describes elements of the personal-developmental structural components that provide effective preparation of future geography teachers for professional activity in the conditions of educational transformation. Was postulated that these components are aimed at the future teacher of geography and determine her/his personal and professional development. Psychological, self-organizing, reflexive and self-educational components are also included in the study.*

*Main components of the autopsychological structural component are: awareness of the future geography teacher about the content and indicators of autopsychological competence; self-diagnosis, personal self-regulation, and self-improvement skills; the ability to count on their own skills, striving for self-regulation, self-control and self-improvement; adequate self-esteem, high level of self-acceptance and self-esteem of the future geography teacher.*

*The main components of a self-organizing structural component are: provide self-regulation of one's own activity and emotional sphere; economical allocation of resources and means; to plan activities and time for professional development; ability to exercise self-motivation as well as self management; the ability to self-control and self-discipline, critical skills in evaluating the results of work.*

*The main components of the reflective structural component are: the idea of the image of one's self; awareness of the importance of professional activity for themselves and society; awareness of role functions and organization of teamwork; the ability to retrospectively view and track the progress of one's intellectual work; ability to detect and analyze mistakes; ability to self-analysis, self-control and self-esteem in pedagogical activity.*

*The main components of self-educational structural component are: understanding of methods of cognition, possession self-study skills; awareness of the planning, organization and implementation of self-education activities; advanced visual, imaginative and logical thinking; critical treatment of any information received; ability to work with educational and scientific literature on a specialty, to use information technologies; ability to develop self-education programs, adjust results; focus on continuous activity and self-development; responsibility for their own self-education activities and their results.*

**Key words:** future teachers of geography, transformation of education, autopsychological, self-organizing, reflexive, self-educational components of vocational training.